

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 6 (2021) nr 1
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2021.06.30

Bogusław Śliwerski*

**Analiza krytyczna biograficznej rekonstrukcji
kontestacyjnej działalności artystyczno-społecznej
Dariusza Paczkowskiego**

**The Biographical Reconstruction of Dariusz
Paczkowski's Socio-Artistic Contestation Activity
in the Light of the Critical Analysis**

Abstract: The starting point for a critical study of qualitative research in pedagogical biography is the monograph written by P. Zańko. This monograph presents the pedagogy of resistance based on the artistic and social activities of performer's Dariusz Paczkowski. The author draws attention to the need of conducting ethnopedagogical research in socio-cultural environments. It is indispensable to read messages from socio-cultural environments and to improve own research projects. The key is to see the correctness of inference and interpretation of events to understand better the changes which take place in post-totalitarian societies.

Keywords: pedagogy of resistance, contestation, biographical research, transformation, culture, social movement, freedom.

* Bogusław Śliwerski (ORCID: 0000-0002-3875-8154) – prof. dr hab., kierownik Zakładu Pedagogiki Porównawczej na Wydziale Nauk o Wychowaniu na Uniwersytecie Łódzkim, kontakt: boguslaw.sliwerski@now.uni.lodz.pl.

Wstęp

Powodem podjęcia tematu kontestacji z perspektywy nauk pedagogicznych stała się monografia Piotra Zańko¹, adiunkta na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego, który w latach 2016–2019 był członkiem-specjalistą Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN. Jej autor został włączony do grona korporacji uczonych jako pedagog znakomicie łączący badania w paradygmacie ilościowym z technikami analiz danych w paradygmacie badań ilościowych. Rozprawą „Pedagogie oporu” Zańko powraca do zjawiska kontestacji młodzieży w najbardziej odpowiednim momencie dziejów naszego kraju, bowiem od kilku lat nabrzmiewa stan napięć międzygeneracyjnych, który wywołała polityka radykalnych zmian Zjednoczonej Prawicy. Jest ona o tyle istotna, że doświadczamy w kraju kolejnej fali społeczno-politycznego przesilenia, które w swoim oporze wobec sposobu rządzenia przez kolejne formacje polityczne jest bliskie procesom transformacyjnym przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku.

Rola pedagogicznej kontestacji w transformacji ustrojowej Polski po 1989 r.

Dzięki publikacji Piotra Zańko możemy dostrzec, że zarówno w społeczeństwie zamkniętym, poddawanych opresyjnym mechanizmom i środkom politycznej manipulacji i autorytarnych ograniczeń swobód obywatelskich, jak i w społeczeństwie otwartym, odwołującym się w swojej konstytucji do rządów prawa, pedagogia pogranicza² będzie trwałą koniecznością podejmowania prób zrozumienia specyficznej roli pedagogów i ich zaangażowania w dokonujące się zmiany społeczne i kulturowe, a nie tylko gospodarcze. Zbigniew Kwieciński zwracał uwagę w swoim wprowadzeniu do debaty na temat pedagogii pogranicza na procesy masowego i otwartego odrzucania dominacji państwa totalitarnego w latach 1989–1991, ale i transformacji ustrojowej 1989–1990, które postawiły przed oświatą i wychowaniem zadanie odejścia od instytucji edu-

1 P. Zańko, *Pedagogie oporu*, Kraków 2020, s. 282.

2 Z. Kwieciński, *Wprowadzenie*, w: *Ku pedagogii pogranicza*, red. Z. Kwieciński, L. Witkowski, Toruń 1990, s. 5–11.

kacyjnych i prowadzących badania naukowe w pedagogice z zakorzenionych w nich mechanizmach i instrumentach uzależniania i uprzedmiotowienia wszystkich pokoleń w nich uczestniczących w różnych rolach społecznych czy zawodowych. W takich sytuacjach wydaje się jasne

[...] iż centralną kwestią edukacyjną staje się paradoks: im bardziej potrzebna dzieciom i młodzieży była pomoc w rozwoju kompetencji intelektualnych i moralnych, w pozyskiwaniu wartościowej tożsamości w świecie zamętu kulturowego, rozpadu więzi i braku akceptowanych ofert aksjologicznych, tym mniej takiej pomocy udzielić mogły oficjalne instytucje, zawodowo do tego powołane. [...] Nie mogło zatem przytrafić się nic bardziej skutecznego w obnażeniu oczywistości tej kwestii społecznej, nic co bardziej skłaniać by mogło do oporu, poszukiwania i tworzenia alternatyw, do dramatycznego otwarcia na odmienność i odnajdywania dróg ratunku i przyszłościowych rozwiązań³.

W czasie I Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego w Rembertowie w 1993 r. władze Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego wyraziły zgodę na powołanie odrębnej sekcji tematycznej, która nie tylko w nazwie dotyczyła kontestacji pedagogicznych. Konieczność jej zorganizowania przeze mnie była następstwem sytuacji politycznego przełomu w naszym kraju oraz potrzeby podjęcia dyskusji na ten temat w ramach prowadzonych od kilku lat w Toruniu interdyscyplinarnych seminariów pod hasłem „Nieobecne dyskursy”. Ich merytoryczną dominantą było analizowanie rzeczywiście nieobecnych, nieznanych, przemilczanych czy zakazanych w okresie PRL prądów myśli pedagogicznej nurtu emancypacyjnego, krytycznego i antypedagogicznego⁴.

Większość literatury specjalistycznej z nauk o wychowaniu utraciła w nowym ustroju RP nie tylko moc obowiązywania, ale aksjologicznie i ideologicznie uległa dezaktualizacji. Przed pedagogami pojawiła się koniecz-

3 Tamże, s. 6.

4 T. Hejnicka-Bezwińska, *W poszukiwaniu tożsamości pedagogiki. Świadomość teoretyczno-metodologiczna współczesnej pedagogiki polskiej (geneza i stan)*, Bydgoszcz 1989; *Ku pedagogii pogranicza*; Z. Melosik, T. Szkudlarek, *Kultura, tożsamość i edukacja. Migotanie znaczeń*, Kraków 1998; B. Śliwerski, *Sekcja III „Kontestacje pedagogiczne”. Wstęp*, w: *Kontestacje pedagogiczne*, red. tegoż, Kraków 1993; tegoż, *Przekraczanie granic wychowania. Od „pedagogiki dziecka” do „antypedagogiki”*, Łódź 1992; T. Szkudlarek, B. Śliwerski, *Wyzwania pedagogiki krytycznej i antypedagogiki*, Kraków 1991.

ność dokonania głębokiego namysłu nad tym, w jakim kierunku powinny zmierzać zmiany edukacyjne, by dorobek cywilizacyjny i kulturowy naszego narodu, jakże silnie degradowany w okresie istnienia PRL – państwa o ograniczonej suwerenności – sprzyjał kreowaniu tożsamości i samostanowienia wszystkich obywateli, w tym szczególnie młodego pokolenia. Polska pedagogika stanęła przed niezwykle trudnym, ale ważnym wyzwaniem zmiany społecznej po kolejnym, gwałtownym i radykalnie odcinającym się od socjalistycznej przeszłości, formacyjnym przesileniu. Pozbawiona dostępu do literatury światowej i doświadczeń współczesnych nauk o wychowaniu, z konieczności szukała odpowiedzi na pytanie, jakiej alternatywy potrzebuje polska pedagogika? Na ile niezbędna jest ciągłość, a na ile radykalna zmiana?

Pedagogia oporu

Nie wystarczyło w tej kwestii sięgnięcie do niekwestionowanego dorobku polskiej myśli pedagogicznej z okresu II Rzeczypospolitej. Spowodowane długą, polityczną izolacją Polski od kultury zachodnioeuropejskiej i amerykańskiej straty kulturowe wydawały się u progu lat dziewięćdziesiątych XX wieku trudne do odrobienia, tym bardziej że z powodu braku dostępu do źródeł i nowych tekstów w niektórych ośrodkach akademickich w dalszym ciągu upowszechniano poglądy i literaturę reprezentantów ortodoksyjnej i wykluczającej inne typy dyskursów instrumentalnej pedagogiki „socjalistycznej”⁵. Pedagogika musi zatem nieustannie zajmować się kontestacjami pedagogicznymi z tego chociażby powodu, że są one eksponowane nie tylko przez ideologie, organizacje pozarządowe, nurty myśli przeciwstawiające się istniejącym rozwiązaniom pedagogicznym, ale także potwierdzają wartości, w imieniu których coś jest przez nie kwestionowane. Pedagogika oporu zawsze wyrasta z głębokiego sprzeciwu wobec omnipotencji władztwa oświatowo-politycznego, wszechwładności pedagogicznego myślenia, działania i nawyków, by upomnieć się o takie wartości, jak wolność, równość, przyjaźń, samostanowienie czy autoodpowiedzialność. Odrzucenie i tworzenie, konstrukcja łączą się w tym podejściu w nierozdzielną całość, choć nie jest to proces jednorodny i nie wszyscy jego przed-

5 B. Śliwerski, *Sekcja III „Kontestacje pedagogiczne”*, s. 3.

stawiciele angażują się w takim samym stopniu w różne formy oporu czy tworzenia rozwiązań alternatywnych.

Istotną cechą kontestacji pedagogicznych nie jest bunt, dewaluacja, odrzucenie, ale konstrukcja czegoś nowego lub dotychczas nieobecnego w pedagogice. Stanowią one radykalny, skrajny zwrot w myśleniu czy działalności praktycznej, zrywający z tradycją. Często towarzyszą też zmianom czy reformom oświatowym. Skutkiem kontestacji pedagogicznych jest odmienny sposób postrzegania rzeczywistości pedagogicznej czy jej idei, zwiększenie progu wrażliwości ludzi na sprawy wychowania czy kształcenia, które dotychczas były pomijane lub niedostrzegane, reorganizacja struktur czy instytucji edukacyjnych, wyodrębnianie się grup społecznych, instytucji o charakterze wspólnot, poszerzenie horyzontów i wyobraźni pedagogicznej społeczeństwa oraz zainteresowanie w nim potrzebami reform⁶.

Trzeba mieć znakomity słuch społeczny, by dostrzec potrzebę rozpoznania ważnego w socjalizacji młodzieży zjawiska niezgody na doświadczane kryzysy w różnych sferach jej życia zarówno w edukacji, jak i w przestrzeni życia społeczno-kulturowego. Ewidentnie bliższa jest przywołanej na początku rozprawy Zańko perspektywa pedagogiki społecznej, której badania koncentrują się głównie na rzeczywistości pozaszkolnej, ale i tej instytucjonalnej edukacji nie lekceważy w swojej monografii⁷. Zańko dołącza swoją publikacją do grona zaangażowanych i otwartych ideowo etnopedagogów, jako posiadający przecież we własnej biografii doświadczenie inicjatora nieformalnej grupy artystów i aktywistów, performerów (Centrali Reanimacji Permanentnej) – Dariusza Paczkowskiego, nie ukrywając własnych preferencji aksjonormatywnych w podejściu do świata. Jednak kluczową w jego badaniach jest biografia jednego z współczesnych afirmatorów kontestacji łamania w kraju praw człowieka i zwierząt, a także lekceważenia w Polsce różnych mniejszości społecznych i kulturowych. Autor przygotowuje czytelnika do zrozumienia wybranych działań oporowych tego performerera, który jest artystą ulicznym, aktywistą, animatorem i afirmatorem oddolnych ruchów obywatelskich i społecznych

6 J. Górniewicz, *Warunki i znaczenie kontestacji edukacyjnych XX wieku. Uwagi Nie-kontestatora*, w: *Kontestacje pedagogiczne*, s. 17–27; T. Paleczny, *Kontestacja. Formy buntu we współczesnym społeczeństwie*, Kraków 1997.

7 P. Zańko, *Pedagogie oporu*, Kraków 2020.

(stowarzyszeń, fundacji, organizacji pozarządowych). Zańko, pisząc o podejmowaniu od trzydziestu lat działań kontestacyjnych na rzecz ratowania świata, który podlega niszczącym jego naturalną, biofizyczną tkankę życiową procesom destrukcyjnym, toksycznym, trafnie dostrzega nieświadomość i związaną z nią nieudolność oraz nieumiejętność postsocjalistycznego społeczeństwa włączenia się w trakcie zmiany ustrojowej we współtworzenie społeczeństwa obywatelskiego. Tymczasem „demokracja oparta na permanentnej zgodzie nie pozostanie długo demokracją”⁸.

Mimo intensywnie rzutu na codzienność kultury popularnej i wzmacnianej przez neoliberalizm kultury konsumpcyjnej trudno jest zgodzić się z pojawiającą się na kartach tej książki tezą, jakoby w relacjach społecznych, wychowawczych, edukacyjnych siły polityczne powyższej ideologii miały negatywny wpływ. Sądzę, że jest wprost odwrotnie. Znakomicie wykazuje ich inkluzywną rolę w świecie globalnego nastolatka Zbyszko Melosik⁹. Tym samym Zańko błędnie przyjmuje za lewicowymi politologami krytykę neoliberalnych społeczeństw, które rzekomo wyłączały młodzież z troski o świat społeczny. Nie jest tu także trafne cytowanie myśli filozofa o maoistycznej orientacji Jacques’a Rancière’a, który w swojej krytyce odnosił się do polityki sprawowania władzy przez inteligencję kosztem klasy robotniczej i kreowania przez rządy państw kapitalistycznych ładu społeczno-estetycznego jako policji. Natomiast nie dostrzega się u tego autora aktualności teorii edukacji matematyka i romanisty Jeana Josepha Jacotota, który warunkował efektywność procesu kształcenia równowagą relacyjną między nauczycielami a uczniami oraz zwiększaniem stopnia samodzielności tych ostatnich.

Krytyka podejścia badawczego w biografistyce pedagogicznej

Warto jednak sięgnąć do monografii Zańko, w której dokonuje on analizy pojęcia oporu i związanych z nim słów bliskoznacznych, takich jak kontestacja, protest, sprzeciw, niezgoda, bez których nie można rozwijać ani demokracji, ani społeczeństwa obywatelskiego. Nie przeszkadza tu łączenie przez niego nauko-

8 Tamże, s. 15.

9 Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Kraków 2013.

wego języka z jakże potrzebną właśnie w drugiej części książki stylistyką eseistyki w naukach społecznych i humanistycznych. Nie przybliży on czytelnikom postaci swojego mistrza kontestacji – Paczkowskiego tak, jak powinien to uczynić nie tylko krytyk literacki i artystyczny, ale także badacz biografistyczny. Przyjmuje bowiem wobec bohatera swojej książki wysoce apologetyczną postawę, która wyraża się w swoistej żarliwości, afirmacji i obronie jego wciąż aktywnego życia i działań.

W najnowszej książce Artura Domośławskiego znajdziemy niezwykle ważne wskazania Janet Malcolm dotyczące pisania rozpraw biograficznych. Stwierdza ona, że

[...] biograf jest zazwyczaj dwiema osobami naraz: jedna może skłaniać się ku obronie bohatera (lub jego oskarżaniu czy demaskacji), druga zaś to *alter ego* biografą, które niezależnie od osobistego stosunku do obiektu badań popycha go ku rzetelnemu, zgodnemu z kanonami gatunku wykonaniu zadania. Ta druga rola zakłada otwarcie głowy na wszelką wiedzę, również tę sprzeczną z wyobrażeniem biografą o bohaterze opowieści¹⁰.

Szkoda zatem, że Zańko nie dokonał także krytycznego, zdystansowanego do swojego bohatera oglądu jego działań, nie przeprowadził kwerendy także negatywnych opinii, niezależnie od tego, kto, kiedy i w jakich mediach ją wyrażał. Naukowa biografistyka

[...] narusza interesy samego bohatera, interesy jego spadkobierców, jego bliskich, agentów, wydawców. Niezauważalna podmiana interesów na wartości jest motorem napędowym niezbyt wyszukanej kazuistyki. [...] Biograf to interpretator ludzkiej egzystencji, która bez wysiłku zrozumienia ze strony innych ludzi pozostałaby bezsensowna. [...] Biografia jest gatunkiem moralnym nie dlatego, że przestrzega moralnych reguł, lecz dlatego, że pozwala nam lepiej zrozumieć innych ludzi. A przez to samych siebie¹¹.

Wprawdzie Zańko deklaruje przeprowadzenie wywiadów narracyjnych z Paczkowskim, to jednak nie stosuje metodologicznych przesłanek do ich włą-

10 A. Domośławski, *Wygnaniec. 21 scen z życia Zygmunta Baumana*, Warszawa 2021, s. 20.

11 Tamże, s. 20–21.

ściwego zrekonstruowania. Istotą bowiem tego rodzaju wywiadu nie jest sama opowieść, której wysłuchujemy, ale to, co możemy w niej odczytać wbrew czy pomimo intencji rozmówcy.

[Ż]eby stworzyć opowieść, trzeba wyłuskiwać innego rodzaju ingredience; mniej spektakularne, trudniejsze do zauważenia, czasem niewidoczne lub na pozór nieznaczące. Przewagę zyskują refleksja, myśl, dzieło – to wszystko, co zwykło nazywać się życiem umysłowym, biografią intelektualną i co w rzeczy samej sprawia, że życie Baumana budzi zainteresowanie, a jego sukcesy – podziw jednych, zawiść drugich, nienawiść trzecich¹².

Możemy jednak w rozprawie Zańko odczytać oryginalność podejścia do dotychczasowej aktywności jego bohatera, w którym poszukiwał i formułował odpowiedzi na pytania, operując sądami faktualnymi, a dotyczyły one następujących kwestii:

1) Które elementy dyskursu społecznego są przez artystów i aktywistów krytykowane, kwestionowane, negocjowane oraz jakie alternatywne wizje świata są przez nich tworzone i proponowane odbiorcom? 2) Jakie formy przyjmują rzeczne akty oporu? Za pomocą jakich technik, strategii są wytwarzane oraz w jaki sposób są upowszechniane w przestrzeni publicznej? 3) Na ile praktyki kontrhegemonistyczne mogą być przydatne w działaniach emancypacyjnych? Czy mogą uruchamiać zmianę społeczną?¹³

Wywiady zatem miały charakter ustrukturyzowany, poprzedzony dyspozycjami w postaci pytań, na które szukał odpowiedzi oraz trzech wymiarów biograficznych dotyczących jego respondenta (historii życia artysty, konkretnych wydarzeń z jego udziałem oraz historii różnych grup, subkultur itp.), a powiązanych z jego aktywnością. Tego typu wywiady nie są zatem wywiadami narracyjnymi, co nie zmienia faktu, że w epistemologicznym sensie Zańko docieka prawdy o działaniach Paczkowskiego, próbując „uchwycić, przeczytać, odczytać wyobrażenia Innego o świecie, jednakże wyobrażenia o świecie widzianym

12 Tamże, s. 515.

13 Tamże, s. 21.

oczami Tubylca”¹⁴. Badacz przyznaje się do wąskiej, jednostronnej, subiektywno-obiektywizującej perspektywy badawczej, pisząc:

Należy jednak pamiętać, że w praktyce badawczej przyjęcie „czystek” perspektywy emicznej (*emic*) jest zgoła niemożliwe, każdy bowiem badacz, wchodząc w teren badawczy, zawsze nakłada na to pole swój filtr aksjologiczny, kulturowy, społeczny. Tym samym wiedza uzyskana z badań etnograficznych jest raczej wytwarzana, konstruowana w toku interakcji. Powstaje niejako na przecięciu narracji badacza i narracji badanych¹⁵.

Widać zatem wyraźnie, że badacz kontestacyjnych praktyk miał świadomość metodologiczną własnych ograniczeń poznawczych, starając się w swoim podejściu obiektywizować uzyskane dane rozpoznaniem kontekstu politycznego i kulturowego w kraju oraz miejscach aktywności swojego respondenta. Niczego nie ukrywa przed czytelnikami, a nawet asekuruje swoje postmodernistyczne podejście metodologiczne, które w istocie jest poprawne, bo oparte na triangulacji metod i narzędzi badawczych. Wyjście poza pozytywistycznie pojmowaną metodologię badań pedagogicznych jest tu jak najbardziej zasadne i wartościowe. Przy bogactwie źródeł wiedzy o bohaterze i jego aktywności było to nawet konieczne. Ma rację pisząc: „istotą i wyjątkowością pedagogiki jest właśnie interdyscyplinarność – czerpanie z dorobku wypracowanego na gruncie antropologii kulturowej, filozofii, studiów kulturowych, socjologii, psychologii – a nie silenie się na metodologiczną odrębność, która *de facto* nie istnieje”¹⁶.

Co ciekawe, a rzadko pojawia się w rozprawach naukowców, to występująca miejscami w książce narracja autoetnograficzna, w której Zańko niejako rozlicza się przed samym sobą, a przy okazji i czytelnikami, z podejmowanych działań badawczych i ich wartości poznawczej czy skuteczności własnych działań. Jak pisze: „chciałbym podkreślić, że wspomnianych technik badawczych nie wykorzystywałem ściśle formalnie, mechanistycznie. Ale elastycznie, refleksyjnie, krytycznie. Uważam, że metodologia powinna przystosować do rzeczywistości badawczej, a nie rzeczywistość badawcza do metodologii”¹⁷.

14 Tamże, s. 24.

15 Tamże.

16 Tamże, s. 37.

17 Tamże, s. 27.

Studium teoretyczne kontestacji jako form buntu we współczesnych społeczeństwach Zachodniej Europy bardzo dobrze świadczy o przeprowadzonej kwerendzie literatury, która została znacząco poszerzona o najnowsze rozprawy uczonych spoza Polski. Jego autor doskonale konfrontuje je z polską literaturą socjokulturową i pedagogiczną, ale także historyczną sięgając m.in. do rozpraw Jana Jakuba Rousseau, Henry'ego Davida Thoreau czy filozofów krytycznych Szkoły Frankfurckiej i jej amerykańskich oraz polskich epigonów. Kiedy przywołuje za Ireneuszem Krzemińskim interpretację hasła kontrkultury lat sześćdziesiątych XX w. autorstwa Davida Riesmana „Rób swoje”, przypomina wciąż kontestowane przez prawicę zawołanie witrażysty, społecznika i dziennikarza, byłego szefa koncertów w Jarocinie – Jerzego Owsiaaka, które legło u podstaw jego Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy, a najpierw brzmiało „Róbta co chceta!”¹⁸, a po kilku latach zmieniło się na „Sie ma”. Jak się działa, czyni coś z wolnej woli, to się ma.

Zańko nieco boi się współczesnych autorytetów naukowych, zajmujących kluczowe miejsce w polityce, jak np. Ryszard Legutko. Przytacza bowiem bez polemizowania z nonsensowną tezą tego filozofa pogląd, jakoby krytykujący ruch kontrkulturowy starożytnik

[...] stwierdził, że ruchy kontrkulturowe są antyintelektualne i infantylne, promują hedonizm i rozwiązłość seksualną pod przykrywką rzekomej duchowości oraz opowiadają się za likwidacją rodziny (w klasycznym rozumieniu tego słowa), wyrażają pogardę dla dyscypliny pracy i nie przebiegają w słowach, doprowadzając do wulgaryzacji języka¹⁹.

Nie można zaakceptować milczeniem cytowania tego rodzaju generalizacji i przyjęcia jej jako powszechnie potwierdzającej powyższy stan rzeczy sytuacji kulturowej, gdyż jest ona absurdalną, ideologiczną propagandą na użytek wojny kulturowej, która w świecie Zachodnim trwa już od okresu powojennego. Na szczęście Zańko, podsumowując stan krytyki, odpiera m.in. tezę Ryszarda Legutki:

Celem mojego wywodu nie jest apoteoza kontrkulturowej infantylności. Chciałem tylko pokazać, że jeden z najczęściej podnoszonych przez kryty-

18 J. Owsiaak, *Listy do Owsiaaka*, il. E. i O. Dwurnik, Otwock 1992.

19 P. Zańko, *Pedagogie oporu*, s. 56.

ków młodzieżowej rewolty lat sześćdziesiątych argumentów nie jest wcale taki oczywisty. Tak samo jak nieoczywiste jest traktowanie ruchu jako wyłącznie antyintelektualnego²⁰.

Nie miał zatem autor tej książki oporu, by polemizować np. z Allanem Blomem, który bezpodstawnie lokował początki kontrkultury w dojsciu Hitlera do władzy²¹. Podobnie trafnie kwestionuje ideologiczną krytykę ruchu kontestacji kulturowej lat sześćdziesiątych XX w. w wydaniu Josepha Heatha i Andrew Pottera. Dokonuje przy tym miejscami splotów w interpretacjach teoretyków orientacji lewicowej, kiedy stwierdza, że oni

[...] odwołując się do idei anarchistycznych – przejawiają tendencję do wyrzekania się własności prywatnej oraz kontestowania systemu kapitalistycznego, promującego „zaborczy indywidualizm” i traktującego człowieka jako „przybudówkę rynku”. Wystarczy wyzwolić ludzi z kajdan dzikiego „złego” kapitalizmu, a „zniknie potrzeba nawet minimalnych regulacji kwestii własności”²².

Zarówno teoretycy anarchizmu, jak i lewicowej ortodoksji świetnie żyją w krajach kapitalistycznych, czego dobrym przykładem jest chociażby okres polskiej transformacji ustrojowej po 1989 r. Wystarczy sięgnąć po publikacje Wydawnictwa Krytyki Politycznej i dokonać analizy statusu społeczno-kulturowego i ekonomicznego autorów – teoretyków wydających w niej swoje książki. Także liderzy polskiej sceny politycznej, zarówno neoliberalnej, jak i prawicowej wywodzą się z ruchu kontestacji końca lat sześćdziesiątych w naszym kraju, że wymienię tu tylko byłego premiera koalicyjnego rządu PO/PSL Donalda Tuska²³, byłego przewodniczącego klubu PiS i marszałka Sejmu VII kadencji Marka

20 Tamże, s. 62.

21 Tamże, s. 58.

22 Tamże, s. 59.

23 D. Grzędziński, *Donald Tusk mocno się zmienił. Kiedyś dziadek, teraz hipis...*, „Super Express”, 17 lipca 2020, <https://www.se.pl/wiadomosci/polityka/od-afro-do-statecznego-dziarskiego-dziadka-donald-tusk-mocno-sie-zmienil-aa-m4UG-mFN8-4LhK.html>, dostęp: 8.04.2021.

Kuchcińskiego²⁴ czy reprezentującego Zjednoczoną Prawicę wicemarszałka Sejmu VIII kadencji Ryszarda Terleckiego²⁵.

Niestety, nie mógł Zańko przeprowadzić wywiadu z Aldoną Jawłowską, która wydała w okresie PRL znakomitą, ale jednak ocenzonej rozprawę poświęconą ruchom zachodniej kontrkultury lat sześćdziesiątych XX wieku²⁶, gdyż uczona zmarła w 2010 r., nie dokonując już aktualizacji swojej książki. Natomiast bardzo dobrze zanalizował literaturę naukową postsocjalistycznego pokolenia badaczy, która dotyczy nie tylko powyższej kontestacji na Zachodzie, ale także ruchów kontrkulturowych w Polsce przechodzących od kontrkultury do kultury alternatywnej czy praktyk oporu kulturowego i politycznego. Obecnie jesteśmy świadkami tych praktyk, akcji protestacyjnych nie tylko młodzieżowych środowisk, ale także artystycznych i feministycznych czy związanych ze środowiskami odmienności płciowej (LGBTQ).

Ujęcie w tytule książki kategorii pedagogii oporu wywoła rozczarowanie w środowisku pedagogicznym, skoro ta została przez Zańko sprowadzona jedynie do kultury oporu w instytucjach edukacyjnych, szkołach. Tymczasem badawcza część książki została poświęcona egzemplifikacji rzekomej pedagogii oporu w wykonaniu Paczkowskiego, co niejako jest sprzeczne z tytułem pracy. Dość oszczędnie, żeby nie napisać wprost, iż powierzchownie potraktował badacz edukacyjną przestrzeń kontestacji przeciwko nie tylko hegemonicznym praktykom nadzoru pedagogicznego w szkolnictwie publicznym, ale i nie dostrzegł bogatych już zasobów badań etnopedagogicznych ukrytego programu przedszkoli i szkół, a warunkujących socjalizację dzieci i młodzieży w oporze²⁷.

24 M. Rubaj, P. Średziński, *Poznaj grzechy młodości znanych polityków*, dziennik.pl, 12 maja 2008, <https://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/125198,poznaj-grzechy-mlodosci-znanych-politykow.html>, dostęp: 8.04.2021.

25 J. Kochanowski, *Przypadek marszałka Terleckiego. Były hipis zapomniał, jak sam był ścigany za „nienormalność”*, Wyborcza.pl, 17 czerwca 2020, <https://wyborcza.pl/alehistoria/7,121681,26039615,przypadek-marszalka-terleckiego-byly-hipis-zapomniał-jak.html>, dostęp: 8.04.2021.

26 A. Jawłowska, *Drogi kontrkultury*, Warszawa 1975.

27 A. Babicka-Wirkus, *Kultury oporu w szkole. Działania-motywacje-przestrzeń*, Warszawa 2018; E. Bielska, *Koncepcje oporu we współczesnych naukach społecznych. Główne problemy, pojęcia, rozstrzygnięcia*, Katowice 2013; E. Bilińska-Suchanek, *Opór wobec szkoły. Dorastanie w perspektywie paradygmatu oporu. Studium socjopedago-*

Trzeba przyznać, że biograficzna rekonstrukcja kontestacyjnej działalności artystyczno-społecznej Paczkowskiego w Polsce w okresie dwóch ustrojów: totalitarnego PRL i postsocjalistycznego III RP jest niezwykle interesująca poznawczo oraz bardzo bogato zilustrowana. Co ważne, autor osadza ją w kontekście wydarzeń i przemian ustrojowych (politycznych), społecznych i kulturowych. Zańko zwraca uwagę na rzadko dostrzegane „luki w polskim prawodawstwie, które są wykorzystywane przez środowiska ultraprawicowe, ale również obnaża bierność instytucji państwowych”²⁸. Wychwytuje błędy niektórych ministrów edukacji w korygowaniu podstawy programowej kształcenia ogólnego. Nie doprowadził jednak w swojej pracy do tego efektu, który wychwalał w części metodologicznych analiz, a mianowicie do wypracowania jakiegoś nasyconego modelu teoretycznego kategorii pedagogii oporu czy sformułowania teorii ugruntowanej.

Zakończenie

Podsumowując, rozprawa Piotra Zańki jest niezwykle interesującym metateoretycznym studium fenomenu oporu, kontestacji, kultur alternatywnych, które może stać się nowym punktem wyjścia do badań empirycznych, terenowych w paradygmacie ilościowym i jakościowym. Rozprawa tego autora pomaga

giczne, Słupsk 2000; *Przestrzenie oporu w edukacji*, red. tejże, Toruń 2006; *Kreatywność oporu w edukacji*, red. tejże, Toruń 2009; *Opór w kulturze. Tradycja – edukacja – nowoczesność*, Kraków 2014; A. Dubik, *Tożsamość i opór*, Toruń 1993; tegoż, *Filozofia i opór*, Toruń 2003; M. Dudzikowa, *Mit o szkole jako miejscu wszechstronnego rozwoju ucznia. Eseje etnopedagogiczne*, Kraków 2001; T. Gołaszewski, *Szkoła jako system społeczny*, Warszawa 1977; A. Janowski, *Szkoła w teatrze życia codziennego*, Warszawa 1995; Z. Melosik, T. Szkudlarek, *Kultura, tożsamość i edukacja. Migotanie znaczeń*, Kraków 1998; A. Oleszkowicz, *Bunt młodzieży. Uwarunkowania. Formy. Skutki*, Warszawa 2006; S. Pasikowski, *Ambiwalencja i opór. Nauczyciele i studenci wobec szkoły*, Słupsk 2014; K. Przyszczypkowski, *Opozycja polityczna w Polsce – wyzwania dla edukacji*, Poznań 1993; B. Śliwerski, *Wyspy oporu edukacyjnego*, Kraków 1993; tegoż, *Kontestacyjny dyskurs w pedagogice*, „Przegląd Pedagogiczny”, 1 (2011) s. 223–233; L. Witkowski, *Śmiech jako opór i wyzwolenie*, w: *Nieobecne dyskursy*, część I, red. Z. Kwieciński, Toruń 1991; E. Zamojska, *Kulturowa tożsamość młodzieży. Studium empiryczne. Z badań nad młodzieżą szkolną*, Poznań–Toruń 1998.

28 P. Zańko, *Pedagogie oporu*, s. 228.

w dobie kolejnego przełomu formacyjnego w państwie, którego społeczeństwo doświadczono jest skutkami pandemii koronawirusa, zamilknąć pedagogice ponownie instrumentalnie dostosowującej się do etatystycznie zarządzanego monistycznego systemu oświatowego. Zawsze, ilekroć rządzący będą narzucać społeczeństwu jakąś ortodoksję, aktywować się będzie pedagogia pogranicza, pedagogia przejścia, która odnosić się będzie do pojawiającego się

[...] pęknięcia i zmiany formacji ustrojowej, kulturowej i pokoleniowej. Także do zmiany paradygmatycznej we wzorach rozumienia procesu edukacyjnego, do pytań o zmiany w strategiach celowych zmian oświatowych, szkolnych, w wychowaniu równoległym i kształceniu ustawicznym. [...] Pedagogia przejścia i pogranicza nie może mieć roszczeń do jednolitości i do narzucania innym własnej normatywności. Jest zbiorem praktyk poznawczych i działań praktycznych na rzecz odmiennego rozumienia edukacji, jej warunków, procesów, schematów analitycznych niż dominujące, czy nawet uznawane za oczywiste²⁹.

Streszczenie: Punktem wyjścia do krytycznego studium badań jakościowych z biografistyki pedagogicznej jest monografia Piotra Zańko dotycząca pedagogii oporu na przykładzie działalności artystycznej i społecznej performerera Dariusza Paczkowskiego. Autor zwraca uwagę na potrzebę prowadzenia badań etnopedagogicznych w środowiskach społeczno-kulturowych, by odczytywać ich przesłanie, ale także doskonalić własne projekty badawcze. Kluczowe jest tu dostrzeżenie poprawności wnioskowania i interpretowania zdarzeń, by lepiej rozumieć zachodzące przemiany w społeczeństwach posttotalitarnych.

Słowa kluczowe: pedagogia oporu, kontestacja, biograficzne badania, transformacja, kultura, ruch społeczny, wolność.

Bibliografia

- Babicka-Wirkus A., *Kultury oporu w szkole. Działania-motywacje-przestrzeń*, Warszawa 2018.
- Bielska E., *Koncepcje oporu we współczesnych naukach społecznych. Główne problemy, pojęcia, rozstrzygnięcia*, Katowice 2013.

29 Z. Kwieciński, *Wprowadzenie*, s. 10.

- Bilińska-Suchanek E., *Opór wobec szkoły. Dorastanie w perspektywie paradygmatu oporu. Studium socjopedagogiczne*, Słupsk 2000.
- Domosławski A., *Wygnaniec. 21 scen z życia Zygmunta Baumana*, Warszawa 2021.
- Dubik A., *Filozofia i opór*, Toruń 2003.
- Dubik A., *Tożsamość i opór*. Toruń 1993.
- Dudzikowa M., *Mit o szkole jako miejscu wszechstronnego rozwoju ucznia. Eseje etnopedagogiczne*, Kraków 2001.
- Gołaszewski T., *Szkoła jako system społeczny*, Warszawa 1977.
- Górniewicz J., *Warunki i znaczenie kontestacji edukacyjnych XX wieku. Uwagi Nie-kontestatora*, w: *Kontestacje pedagogiczne*, red. B. Śliwerski, Kraków 1993, s.17–27.
- Grzędziński D., *Donald Tusk mocno się zmienił. Kiedyś dziadek, teraz hipis...*, Super Express, 17 lipca 2020, <https://www.se.pl/wiadomosci/polityka/od-afro-do-statecznego-dziarskiego-dziadka-donald-tusk-mocno-sie-zmienil-aa-m4UG-mFN8-4LhK.html>, dostęp: 8.04.2021.
- Hejnicka-Bezwińska T., *W poszukiwaniu tożsamości pedagogiki. Świadomość teoretyczno-metodologiczna współczesnej pedagogiki polskiej (geneza i stan)*, Bydgoszcz 1989.
- Janowski A., *Szkoła w teatrze życia codziennego*, Warszawa 1995.
- Jałowska A., *Drogi kontrkultury*, Warszawa 1975.
- Kochanowski J., *Przypadek marszałka Terleckiego. Były hipis zapomniał, jak sam był ścigany za „nienormalność”*, Wyborcza.pl, 17 czerwca 2020, <https://wyborcza.pl/ale-historia/7,121681,26039615,przypadek-marszalka-terleckiego-byly-hipis-zapomniał-jak.html>, dostęp: 8.04.2021.
- Kreatywność oporu w edukacji*, red. E. Bilińska-Suchanek, Toruń 2009.
- Kwieciński Z., *Wprowadzenie*, w: *Ku pedagogii pogranicza*, red. Z. Kwieciński, L. Witkowski, Toruń 1990, s.5–11.
- Melosik Z., *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Kraków 2013.
- Melosik Z., Szukdlarek T., *Kultura, tożsamość i edukacja. Migotanie znaczeń*. Kraków 1998.
- Nalaskowski A., *Przestrzenie i miejsca szkoły*, Kraków 2002.
- Oleszkowicz A., *Bunt młodzieży. Uwarunkowania. Formy. Skutki*, Warszawa 2006.
- Opór w kulturze. Tradycja – edukacja – nowoczesność*, red. E. Bilińska-Suchanek, Kraków 2014.
- Owsiak J., *Listy do Owsiaka*, il. E. i O. Dwurnik, Otwock 1992.
- Palczyński T., *Kontestacja. Formy buntu we współczesnym społeczeństwie*, Kraków 1997.
- Pasikowski S., *Ambiwalencja i opór. Nauczyciele i studenci wobec szkoły*, Słupsk 2014.
- Przestrzenie oporu w edukacji*, red. E. Bilińska-Suchanek, Toruń 2006.
- Przyszczykowski K., *Opozycja polityczna w Polsce – wyzwania dla edukacji*, Poznań 1993.
- Rubaj M., Średziński P., *Poznaj grzechy młodości znanych polityków*, dziennik.pl, 12 maja 2008, <https://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/125198,poznaj-grzechy-mlodosci-znanych-politykow.html>, dostęp: 8.04.2021.

- Szkudlarek T., Śliwerski B., *Wyzwania pedagogiki krytycznej i antypedagogiki*, Kraków 1991.
- Śliwerski B., *Kontestacyjny dyskurs w pedagogice*, „Przegląd Pedagogiczny”, 1 (2011) s. 223–233.
- Śliwerski B., *Sekcja III „Kontestacje pedagogiczne”. Wstęp*, w: *Kontestacje pedagogiczne*, red. B. Śliwerski, Kraków 1993, s.3–15.
- Śliwerski B., *Wyspy oporu edukacyjnego*, Kraków 1993.
- Wierzbicki M., *Ostatni bunt. Młodzieżowa opozycja polityczna u schyłku PRL 1980–1990. Fakty, konteksty, interpretacje*, Warszawa 2013.
- Witkowski L., *Śmiech jako opór i wyzwolenie*, w: *Nieobecne dyskursy, część 1*, red. Z. Kwieciński, Toruń 1991, s. 80–96.
- Zamojska E., *Kulturowa tożsamość młodzieży. Studium empiryczne. Z badań nad młodzieżą szkolną*, Poznań–Toruń 1998.
- Zańko P., *Pedagogie oporu*, Kraków 2020.